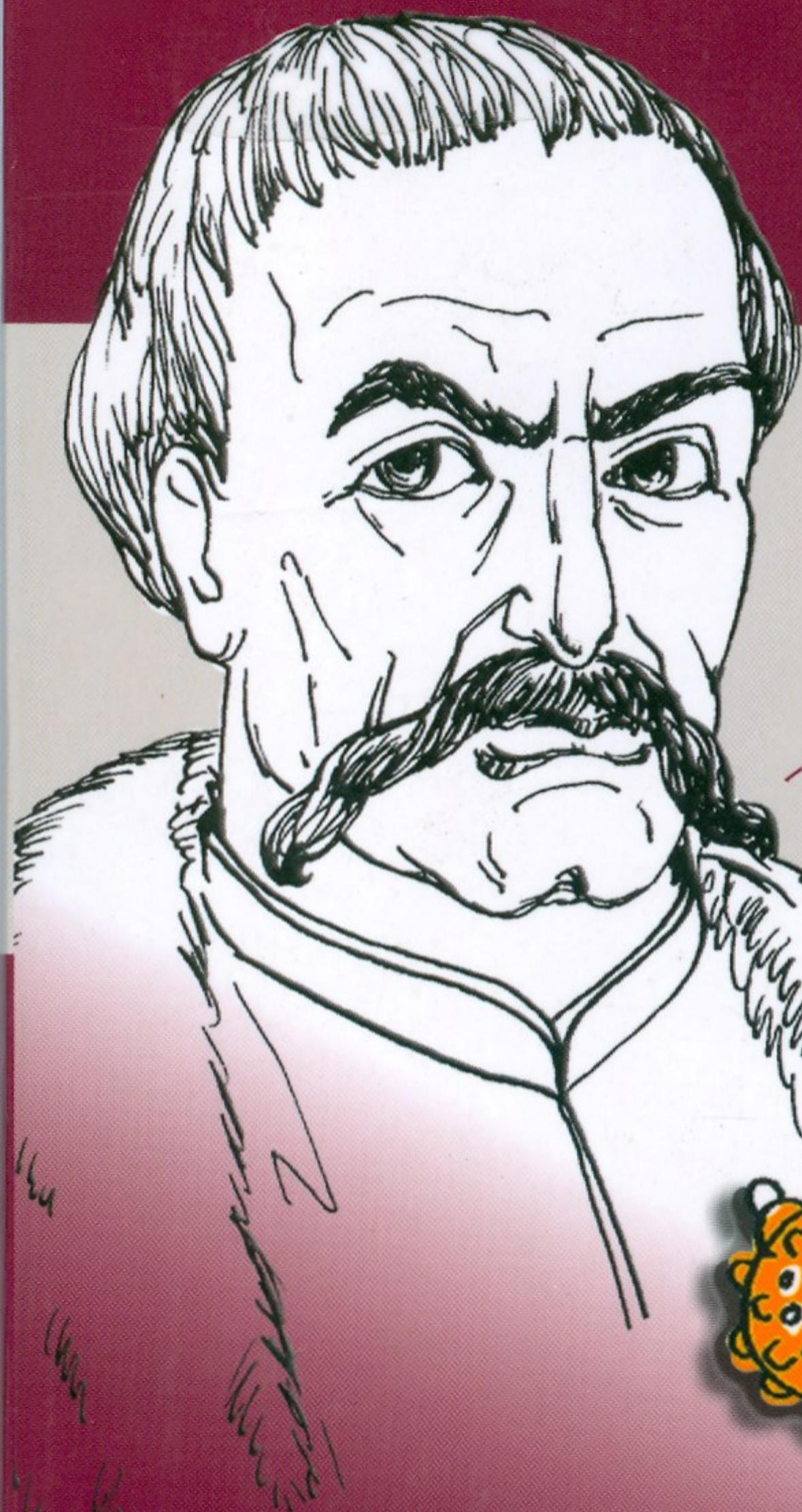

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

12 бабів

Іван
МАЗЕПА

УДК 821.161.2-32-93
ББК 84(4Укр)6-4
Р92

Ручай Ганна

Р92 Іван Мазепа і я: оповідання / Г. Ручай. – К. : Гамазин, 2011. – 48 с., іл. – (Серія «12 балів»).
ISBN 978-966-1515-66-5

Як отримати 12 балів з історії? Де знайти додаткову інформацію про ту чи іншу історичну подію?

У цій книжці ти дізнаєшся про добу, коли жив гетьман Іван Мазепа, про його долю та про зраду, у якій його звинувачують недруги. Ти сам можеш вирішити, на чий бік стати у цій суперечці.

УДК 821.161.2-32-93
ББК 84(4Укр)6-4

© Г. Ручай, 2010
© О. Грищенко, ілюстрації, 2009
© ТОВ «Гамазин», художнє оформлення, оригінал-макет, 2011

ISBN 978-966-1515-66-5

День сьогоднішній

– Ой, пустіть, пустіть же, вуха відірвете! Це не я, він же ж перший почав, он і хлопці бачили! Хлопці, ну скажіть!

На місце недавнього бойовиська повільно опадала пилюка, вкриваючи розкидані рюкзаки з висипаними зошитами.

Захекані хлопці – у кого гудзики на сорочці вирвано з м'ясом, а в кого й із носа рожева юшка тече – збуджено загомоніли:

– Ага... А чого вони... Дразняться... Мазепинцями нас...

– А чим мазепинці гірші за дроздівців? І Дроздівка – село, і Мазепинці таке саме село. Яка різниця, хто де живе?!

– Мазепинці – зрадники! – із-за рогу школи вистромилася раптом кругла голова з розкошланим попелястим чубчиком і замурзаною круглою пикою. Вигулькнула – і знову зникла за рогом.

Шкільний сторож дядько Микола несподівано стрімко розвернувся – й за мить у його другій руці спійманим горобцем тріпався веснянкуватий ватажок дроздівських.

– Це ж хто тебе вчив такими словами розкидатися, га? Та ти хоча б знаєш, що воно означає – зрада?!

Аж раптом:

– Що це тут робиться?

Появи директора не очікував ніхто.

Вояки похнюпилися, кожен ще активніше зашморгав потовченим носом, для додання більшої жалісливості втираючись рукавом.

– А чого вони, – тримаючись за розпухле вухо, нарешті озвався найбільш потерпілий Вадик Власенко, – мазепинцями дразняться... Зрадниками... Ну, зрадив там когось Мазепа, а ми тут до чого? Хіба ж ми винні, що село так називається? Ми їх перші не чіпали, чесне слово, Сергію Михайловичу! Ми тільки хотіли...

– Мазепинцями, кажете... Зрадниками... – директор схилив голову до плеча і якусь мить замислено дивився на четвірку хлопчаків, що переступала з ноги на ногу на краю шкільного майданчика. – Так... Ану, вояки, за мною! – і рушив шкільним коридором до відчинених дверей свого кабінету.

Розгромлене мазепинське воїнство сумирно вишикувалося перед незачиненими дверима директорського кабінету і з готовністю похилило попелясті голови. Трохи осторонь тримався спійманий останньої миті Віталік Петренко, ватажок дроздівців, тепер, у самоті, почувачись доволі невпевнено.

– Ходіть сюди, – кинув через плече Сергій Михайлович, виймаючи з шафи якусь грубу книжку. – Ближче, ближче, не соромтеся.

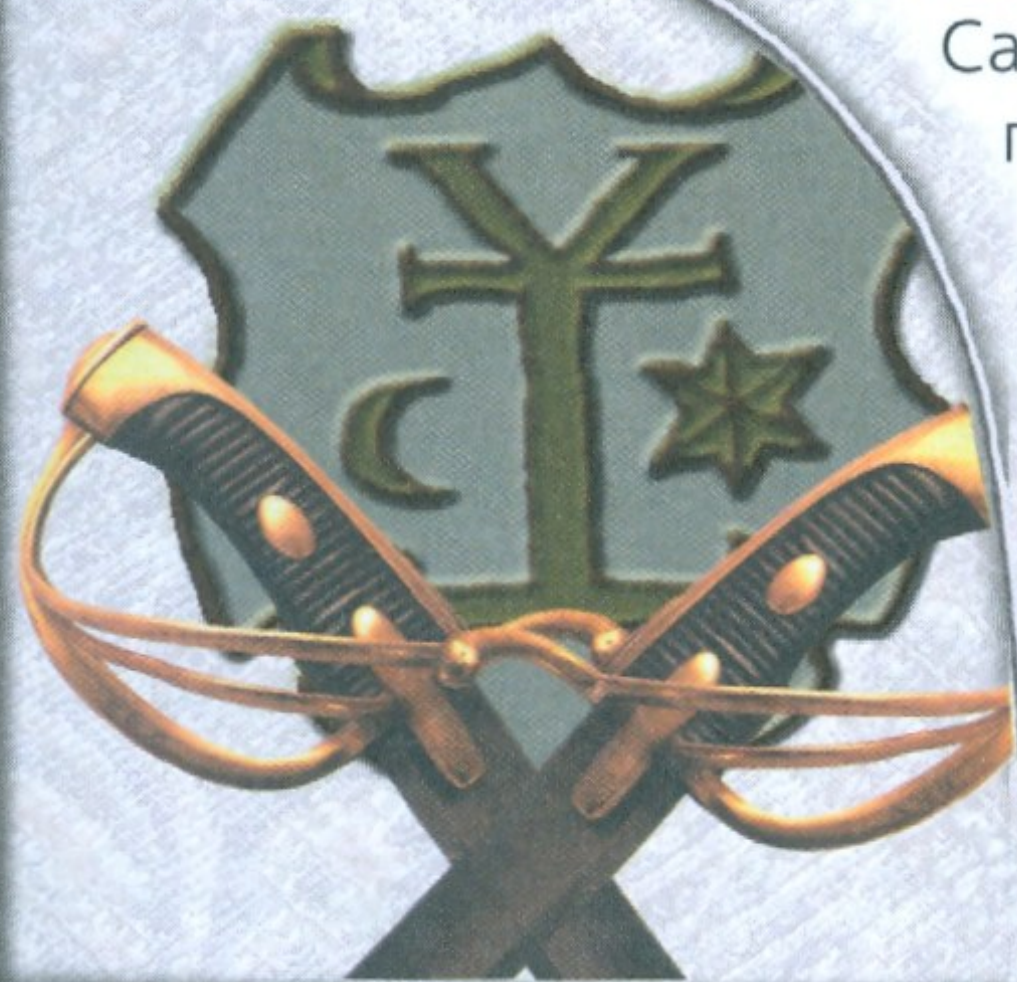
Він поклав важкий том на свій стіл, надяг окуляри, погортав хвильку й підсунув до краєчку.

– Ось ти, – поманив пальцем Віталіка, – сідай сюди, а ви беріть стільці й розміщуйтеся, кому як зручніш... Звідсіля читай, – тицьнув пальцем у сторінку, де красувалася маленька репродукція з якогось вочевидь старовинного портрета, – а ви всі слухайте.

Віталік обережно примостився на краєчок стільця, ніби боявся впасти, зітхнув і поклав на коліна важкезний том. Колишні супротивники теж зітхнули один за одним, ніби за командою, презирнулися ніяково та й собі почали невпевнено розсаджуватись, боязко поглядаючи на директора, коли стілець під ким надто голосно рипів чи кресав ніжкою по підлозі.

Але Сергій Михайлович уже ніби й забув про них – сів на своє місце й поринув у якісь важливі директорські папери.

– «Гетьман Іван Мазепа... – Віталік чомусь зне-нацька захрип, тому обережненько, тихо прокашлявся, ніяково глипнув на директора, начеб-то страшенно зайнятого своїми справами, зітхнув ще раз, помовчав і повів далі: – ...був, за словами Самовидця, роду шляхетського, повіту Білоцерківського, старожитної шляхти української і у Війську Запорозькому значної, і це ж саме стверджує інший сучасник Гетьмана – Самійло Величко, який називає Мазепу «значним шляхтичем козако-руським»...

*День минулий
Літа 1652,
дня 15 місяця травня*

Пилуга поволі опадала далеко по сліду карети, куріла за колесами, сіро-жовтими гадючками звивалася вздовж колій на вибоїстому шляху.

Янек тужно дивився у вікно: чужі села, не такі, як в Україні, чужі білі костели. Чуже, все чуже – навіть мова, хоча Янек знав її здавна й читав нею вільно, так само, як і руською, і латиною... І люди чужі, ніхто тут не знає герба роду Мазеп-Колединських, нікого не обходить, що в кареті поважна пані Марина та син її Іван. А якщо польською – Янек.

Так і не вдалось Іванкові вблагати батечка, аби не посилав його до тієї єзуїтської академії. Чи ж мало йому було Київської? А отці-єзуїти – так проміж себе подейкували старші спудеї – вельми суворі до вихованців, не те що наші, православні професори.

І різки там за кожне неправильно вимовлене латинське слово, й карцер за кожен косий погляд на кривдника, й ходити в рекреації (на перерву) можна тільки по троє, бо третій неодмінно – донощик. А не доноситимеш отцю-настоятелю на товариша – теж карцер, холодний,

тем-
ний льох
із пацюка-
ми, на хлібі та
воді стільки днів,
як настоятель ве-
лить.

– Не бійся нау-
ки, Йване, хоч би яка
вона була тяжка, – у
відповідь на всі його
благання відмо-
вляв суворий бать-
ко. – Ти – паросток
лицарського кореня,
у твоїм роду суціль
самі урядники коза-
цькі, старшини були
спокон віків, тобі доля
така сама призначе-
на. Як можеш боятися
трудів і злигоднів на
цім славетнім шляху?

Проте здригну-
лося таки батькове
серце, коли глянув
на схилену русяву

потилицю дванадцятирічного отрока,
єдиного сина свого, якого власноруч від-
силав у чужинецькі, та ще й ой які неприязні до
українського козацтва краї.

– Іванку, – озвався вже лагідніше, сумно
чомусь посміхаючись. – Зрозумій, сину, без
польської науки ніяк не можна нині. Ти мушиш
знати польську державу як свою, змалечку укла-
дати там зв'язки, знаходити сильних людей, аби
могли підтримати тебе, як станеш на порі... Ти
ж бачиш, що діється в нас на Правобережжі – скрізь
поляки, все під поляками! Не зуміли недолугий
Юрко Хмельниченко та лукавий Івась Брюховецький
втримати спадщини славного батька Хмеля. Усе за
булаву чубилися, про нарід свій не дбаючи. Знов
нещасна Україна двома звірами хижими, Польщею
і Московією, на клапті роздерта, знову польське
панство в наших землях порядкує, що хоче, те
й робить із козацькими дітьми... Хтось же має цій
кривді бодай колись та покласти край?! Ось такі
парубійка, як ти, вивчатся, на поляків зусібіч надив-
ляться, призвичаються до їхнього хитрого норову – то
й зуміють, гляди, все на своє повернути! Нам учити-
ся не було коли, все шаблями доводилось махати,
тож на тебе великі надії покладаю. Знай одне, Йване:
ти воїн, син, онук і правнук воїнів запорозьких, тобі
не місце в тихому хуторі над Россю та Кам'яницею,

ти – гілка роду, вельми прославленого в битвах за волю українську, врівень із усіма європейськими можновладцями стати мусиш!

...Пронизливий зойк раптом різонув по вухах, відволік Іванка від невеселих думок. Хлопець злякано вчепився у вікно карети, ледь відхилив фіранку:

– Що це, матінко?

Посеред вимощеного кругляками майдану на грубо збитому помості зі свіжих дощок кипів велетенський казан. Посмугована нагаями жінка з розтріпаніми косами, в подертій сорочці, крізь яку світилося в дірки голе тіло, притискала до грудей немовлятко в сповитку. Гайдук у неї за спиною раз за разом широко замахувався нагаєм і зі свистом опускав його на похилені плечі, скривавлена сорочка аж пузирилася від ударів.

– Геть від вікна, не дивись! – мати шарпнула фіранку, затуляючи жахливе видовисько, шарпнула й Іванка до себе, та він таки встиг побачити, як іще один гайдук раптом підскочив до жінки й змахнув шаблею над її руками зі згортком. Востаннє коротко, розпачливо зойкнуло, вереснуло дитя – й страшний крик обірвався, тільки по натовпу, який обступав поміст, прокотився чи то стогін, чи зітхання, а чи те й інше разом.

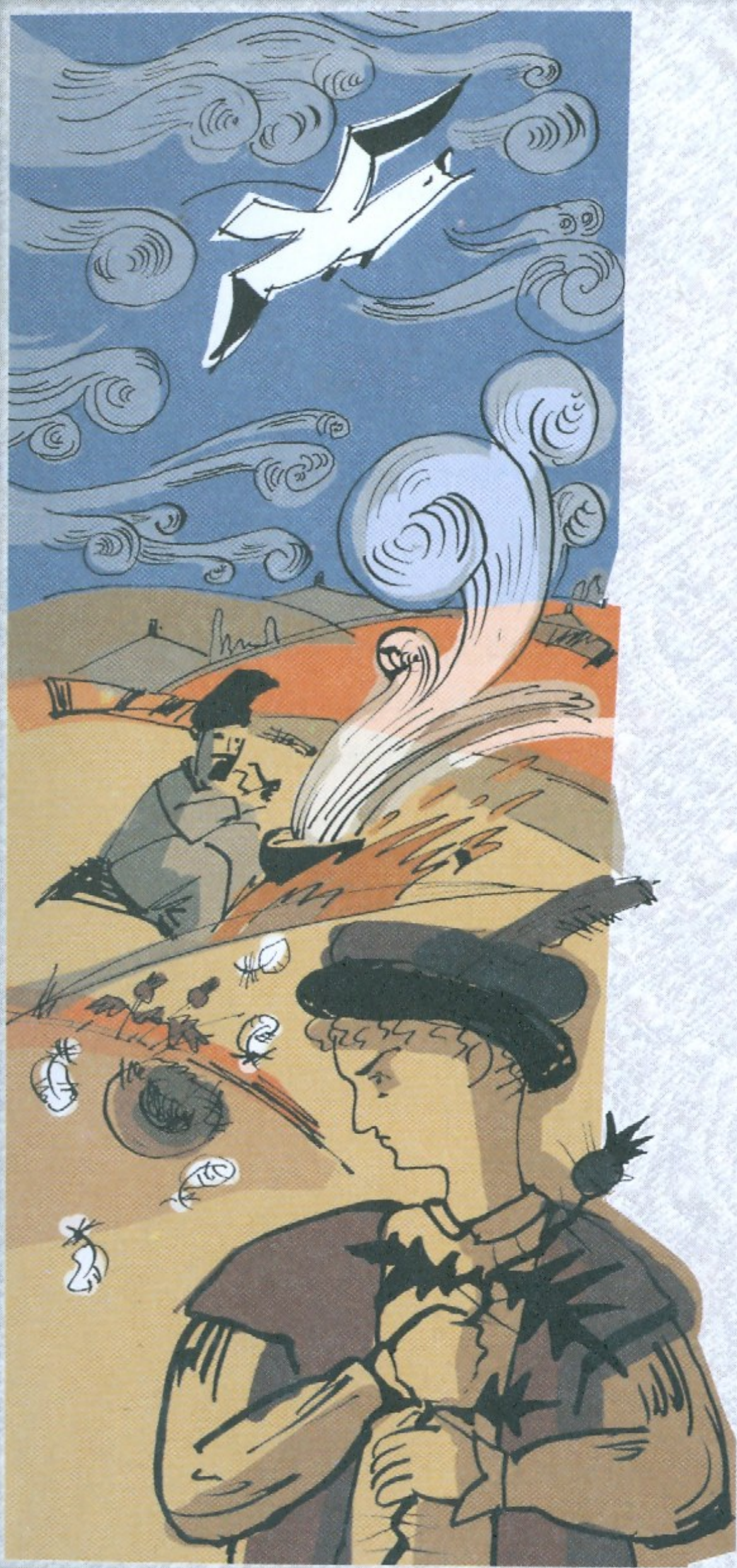
– Матінко, що вони зробили?! Що зробили?! – Іванко рвався з рук матері, яка щосили, аж боляче було, притискала його голову до своїх грудей.

Він тремтів та плакав, бився в судамах, протяжливо й уривчасто схлипував, аж здригався кучер на передку карети. Ян-Іванко начисто забув, що нащадкові славетного лицарського роду не можна істерично ридати на грудях у матері.

– Цить, заспокойся, синочку мій... Це те, про що батько тобі казав... Що в Україні коїться, що із нашими людьми роблять... Те, заради чого я відриваю тебе від рідної землі й від свого серця... Віддаю в чужу, нелюбу тобі, підступну, хитру науку... Ти мусиш із цими людьми боротися так, щоб і самому не загинути в страшних муках, як ці нещасні бунтівники, котрі посміли на польського пана руку здійняти, як їхні жінки й діти, ти мусиш землю свою захистити... Тихо, вправно, без крові, самим лишень умінням обійти лиху людину, повернути до себе... Ні в кого ти цього не навчишся, окрім єзуїтів...

Давно позаду залишилося страшне містечко, де на площі карали бунтівників-повстанців з України, а в Іванка все стояла й стояла перед очима та картина: розпатлана жінка, люди навколо... Одні – зв'язані,

скривавлені, із похиленими до землі обличчями, вони стогнали й вили від чужого болю, знаючи, що і їм не минути такого, ось тільки їхня черга дійде. І діточки серед них, і такі самі матері... Чим вони завинили? Тим, що їхні чоловіки й батьки повстали проти сваволі чужинецького пана?

...Інші люди навколо помосту – ті, хто прийшов подивитись, як карують непокірних, яка страшна розплата чекає на будь-якого бунтівника...

Прийшли подивитись, як катують

чужих дітей. А вдома залишили власних...

Стали на перепочинок край поля, над струмком.

Іванко ліг у траву і втупився в небо, не чуючи, що йому казали. А кучер Павло заходився варити собі кашу. І поки в казанку закипала вода, надібав у траві біля струмка гніздечко степової чайки.

Іванкові вже не боліло, коли Павло витрусив із гнізда п'ятеро яєчок та розбив їх у казан із кашею, він ніби й не чув, як кричала птаха, шугаючи над казанком і над стежкою, кидаючи додолу свою метушливу, розпачливу тіль. Птаха, чиє гніздо поруйнували.

Це раніше Іванко теж кричав би, сварив кучера, не дозволив би йому гніздечко чіпати, врешті-решт, матінці пожалівся, вона б заборонила... А нині ж він неначе скам'янів. Що таке горе цієї чайки порівняно з тим, що він сьогодні побачив? А може, навпаки – горе цієї чайки страшніше за горе цілої землі, на котрій одні мусять чекати жахливої кари для своїх безневинних дітей, а інші стояти й на це дивитися? Бо чайка – безсловесна, в неї тільки крила й крик. А в людини – розум, руки, шаблі...

Люди... Ті, кого можна повести за собою одним лишень словом – таким, проти якого навіть шаблі ворога безсилі.

Ось для чого він їде в страшну – тепер іще страшнішу! – єзуїтську школу: щоб навчитися вбивати ворога без шаблі, бунтувати проти чужої сваволі без крові, самим лишень хитрим словом, лукавим поглядом, підступним, потаємним вчинком.

Чи ж зуміє малий Іванко опанувати таку страшну науку, проти якої шаблі – іграшки?

Іванко, син козацького урядника Семена Мазепи-Колединського, ще не знав тоді, що наука ця, найскладніша з наук, зветься політикою, дипломатією, що йому належить стати одним із найталановитіших дипломатів своєї тяжкої, жорстокої, бурхливої, багатой на криваві катастрофи доби. Тільки чи ж матиме він зиск від того свого неперевершеного вміння?

Це набагато пізніше, вже тоді, коли на скроні йому ляже срібний полиск сивини, складе він журливу пісню, що її й досі по всій Україні співають кобзарі:

Ой, горе тій чайці,
Чаєчці-небозі,
Що вивела чаєняток
При битій дорозі...

*Літа 1659,
дня 24 місяця серпня*

– Ой, моцне паньство, щось тут свинарнею смердить! – і мереживними хусточками носи позатуляли шляхетні сини якихось Яблонських та Моцковських, Косовецьких та Пойнтковських, котрі служили при дворі славного короля Жечі Посполитої Яна-Казимира.

Не поталанило хлопцям: затесався поміж них оцей холоп із Київщини, оце бидло, схизмат Янек із кумедним родовим ім'ям – Мазепа. І якими ж це хитрощами потрапив репаний мужик аж у королівські покої? Чому саме він за королівський кошт об'їхав усеньку Європу – й у Франції вчився, й у Нідерландах артилерійську науку опанував? Чим домігся честі бути щодень при його величності як покойовий, за що його королева так уподобала?

За біле личко, за чорні брови, за музичний хист і голос, солодкий у співі? До розмови вдатний, уміє вчасно слово зронити – а слово в нього завжди золоте, вміє і змовчати...

Аж завидки беруть шляхетних паничів. Ти ба, який він, пся крев, завжди гордий та поважний! Збити пиху з бидла, та й по всьому!

– А чи не поясните ви паньству, прошу дуже, чого то у вас вила на гербі? Мабуть, ними ваші прадіди гній відгрібали, волам хвости крутили та й вас навчили? – збиткувався Пасек і ніби ненавмисне, ніби й не дивлячись у бік Яна, виставив ногу в чепурному сап'янці йому впоперек шляху – а Ян і зачепився за задертий носак. Спалахнув, рука смикнулася до шаблі, гучний регіт шляхтичів розкотився під мальованими склепіннями, вдарився об його груди гарячою хвилею – і відринув.

Не можна... Він стерпить, у нього є мета – досягти найвищого, чого може досягти людина його становища. А потім...

Та зневажаному схизматові не дозволять просто ось так гордо віддалитися.

– Моцне паньство, будьте свідками! Цей лайдак навмисне наступив мені на ногу! Ось погляньте, прошу дуже, нові чоботи запаскудив... Пропали, тепер хоч викинь, так смердять! Ну та нічого, я на нові шкіри зі спини в його лакея виріжу... У них, бидла козацького, у всіх шкіра свиняча, на чоботи годна...

Рудовусий молодик не встиг доказати – тонка, та дужа Мазепина рука невловимим рухом збила його з ніг, відкинула з дороги. Регіт умиць стих, причепурені парубки розскочилися від дзенькоту шаблі, рвучко вихопленої з піхов. Кривдник Мазепин так і не встиг підвестися: напівлежав, спираючись на лікоть, намагався розтягти тонкі губи в посмішці, коли шабля просвистіла в нього над самим тім'ям, збила хвацько посажену набакир оксамитову шапочку з павичевим пером і відстригла мідного чуба.

Мазепа вже зник за рогом коридору, коли вся ватага потроху прийшла до тьми та кинулась підводити з підлоги ошелешеного панича. Пасек замружився від свисту шаблі й, певне, думав, що він уже мертвий. «Відомщу, – затаїв злобу шляхтич. – Так розпишу тебе – весь світ знатиме Мазепу-облудника, Мазепу-зрадника, і ніхто тобі не повірить, і не доведеш...»

Ну ось і край королівській ласці! Кінець благоденству бидла при дворі!

Янек повернувся до батька, в родові свої добра, на Білоцерківщину.

*Літа 1674,
дня 10 місяця червня*

...У небі – ні хмаринки. Куди не кинеш оком – гойдається сива ковила, мов хвиля котиться від краю до краю. Тремтливе від спеки загусле повітря маревом затягло шлях дорошенківського посольства. А до місця перепочинку ще далеко, тільки там можна буде зробити по ковтку теплої води з баклаг. Криниць у степу

нема... Піт заливає очі, голова так і хилиться на груди...

Не всидів Іван на батьковім хуторі – не звичний він змалечку до тихого сільського життя. Як гукнув козацтво правобережний гетьман Дорошенко – Іван і подався до нього. Матінка з батечком поблагословили.

Та не припала Іванові до смаку та служба: швидко побачив він, що не про Україну, не про її доленьку йдеться у братовбивчій війні між двома гетьманами, правобережним і лівобережним, а про те лишень, чия гору візьме... Та служба є служба, і знов йому судилося що місяць-два збиратися в дальню путь – то на Запоріжжя з гетьманськими листами, то аж до кримського хана, ось як тепер, та ще й із півдесятком полонених козаків лівобережного гетьмана Самойловича ханові в дар...

Доїхати б уже до того вибалка, бо несила...

І раптом – оглушливий грюкіт десятків підків об скам'янілу землю, молодецький посвист, і відразу шабля кресонула об шаблю! Запорізький роз'їзд!

Сутичка була короткою, мов спалах степової грози: десяток дорошенківців швидко скинуто під копита власним коням. Та Мазепа ще й спішений зятя-то відбивався, оточений вершниками, поки не збили з ніг конем, не скрутили й не потягли перед очі кошового – Івана Сірка.

Ось він який, оспіваний у народних піснях отаман Сірко, степовий орел!

– Чий будеш?

– Іван, син Семена Мазепи-Колединського.

– Знаю, чував... Славного, лицарського роду...

В усіх козацьких реєстрах ще з часів Стефана Баторія відомі прадіди твої, славні козаки – Федір, Мирон, Михайло, Микола Мазепи... Навіщо ж нині полонених козаків у татарську неволю, як бусурман який, женеш?

– Ти, славний отамане, людина військова, сам знаєш: що наказано – слід виконати, інакше безчестя. Служба – присяга, її дотримувати слід будь-що-будь.

– На язика швидкий, правду про тебе поголос іще від поляків іде... Знаця, служив польському королю, а тепер Дорошенкові служиш?

– Виконував наказ батька свого: вивчати європейські науки при королівським дворі, а не по шинках. А коли кинув клич гетьман правобережний, пан Петро Дорошенко, як міг не відгукнутися? Адже мої пращури одвіку Правобережжя від ворога боронили...

– Що в листі, якого ханові віз, та, певне ж, устиг десь викинути, лисе єзуїтський, поки мої дурні марно шаблями розмахували? Зраду ладнають дорошенківці? Мало вам цієї руїни, мало того, що нещасна Україна наша на два клапті роздерта між Польщею і Москвою, Дніпром перерізана, його випаленими, вимореними берегами оголена – хочете тре-

того кусня відкряти, для хана?!

Кажи, бо ж запевне знаєш: що на думці в лукавого Дорошенка? Татар хоче на Україну вести, собі в поміч, проти Самойловича? Яку земельку на спалення й розграбунок, який ясир їм за це обіцяє?

– Хіба тобі, військовій людині, славний отамане, не відомо: служба є служба і присяга є присяга. Патякати тут не випадає. Листів гетьманських не читаю, а тим паче нікому змісту їхнього не переказую.

– Еге ж, окрім поляків і татарських ханів! Тебе, здрайцю, вже добре знають скрізь! А якщо я тебе лівобережному гетьманові, панові Самойловичу до рук віддам, як він того вимагає, – сам розкажеш чи канчуками вибивати доведеться?

– Убивай на місці, славний отамане. Листів гетьманських при мені немає, а сам слова не скажу, хай і під канчуками. Не знаю нічого – хоч язика вирви.

– От же ж упізнаю закляте козацьке насіння! Дерли воріженьки із наших пращурів шкіру живцем, на паски різали, а слова не домогли-

ся... – засміявся суворий Сірко, а козаки його здивовано презирнулися. – Гаразд, послужиш у мене, от не знаю, за що я тебе відразу так уподобав... Чи й справді ти характерник який, що не тільки бабі, а й козакові голову здатен заморочити? І думаю я, що варто б саме тебе, а не кого іншого заслати до московського царя, аби там української правди домагались. Чи не поради Самойловичеві? На Московії отаких улесливих любляють...

*Літа 1687,
дня 16 місяця липня*

Генерал російської служби при князі Голіцині, шотландець Патрік Гордон, розгублений незрозумілими йому подіями, заховався в похідному шатрі, аби похапцем дещо записати. Чуло його серце, що не дарма все це в Україні закрутилося, щось-то з того буде для всієї Європи вирішальне, от і спитають його нащадки: «А ти, самовидцю, що скажеш?»

Пише Гордон, притуливши сувій до краєчка дорожньої скриньки:

«Заспокоєна з боку Польського, Росія 1687-го розпочала найрішучіший похід супроти Криму... І для того зібрано численні армії, а над ними з наказу правлячої царівни Софії Олексіївни призначено головним улюбленця тої царівни князя Василя Голіцина... При ньому в товаришах, але під його проводом був гетьман Самойлович із 60 тисячами малоросійських військ, кінних і піших...

В такому порядку дійшли армії спокійно до ріки Кінської, званої ще Коломаком, що відокремлює землі Запорозькі від степів Кримських. За тою рікою побачили вони степ, випалений навсібіч...

Дійшовши до того, що коні в кінноті і худоба в обозах провіантських усі майже з голоду повиздижали, мусили вернутися до границь своїх із великою втратою людей і худоби. Невдачу того походу й велике нещастя, що в ньому зазнали, склали на гетьмана Самойловича...»

Сховався від усіх у своїм шатрі й генеральний осавул козацького війська Іван Мазепа.

...Мандрував Ян Мазепа Європою, і слідом за ним чутки котилися: зачаровує цей хитрий українець кожного, з ким бодай раз поговорить – чи то чоловіка, чи жінку. Музикував при королівських дворах, закохував

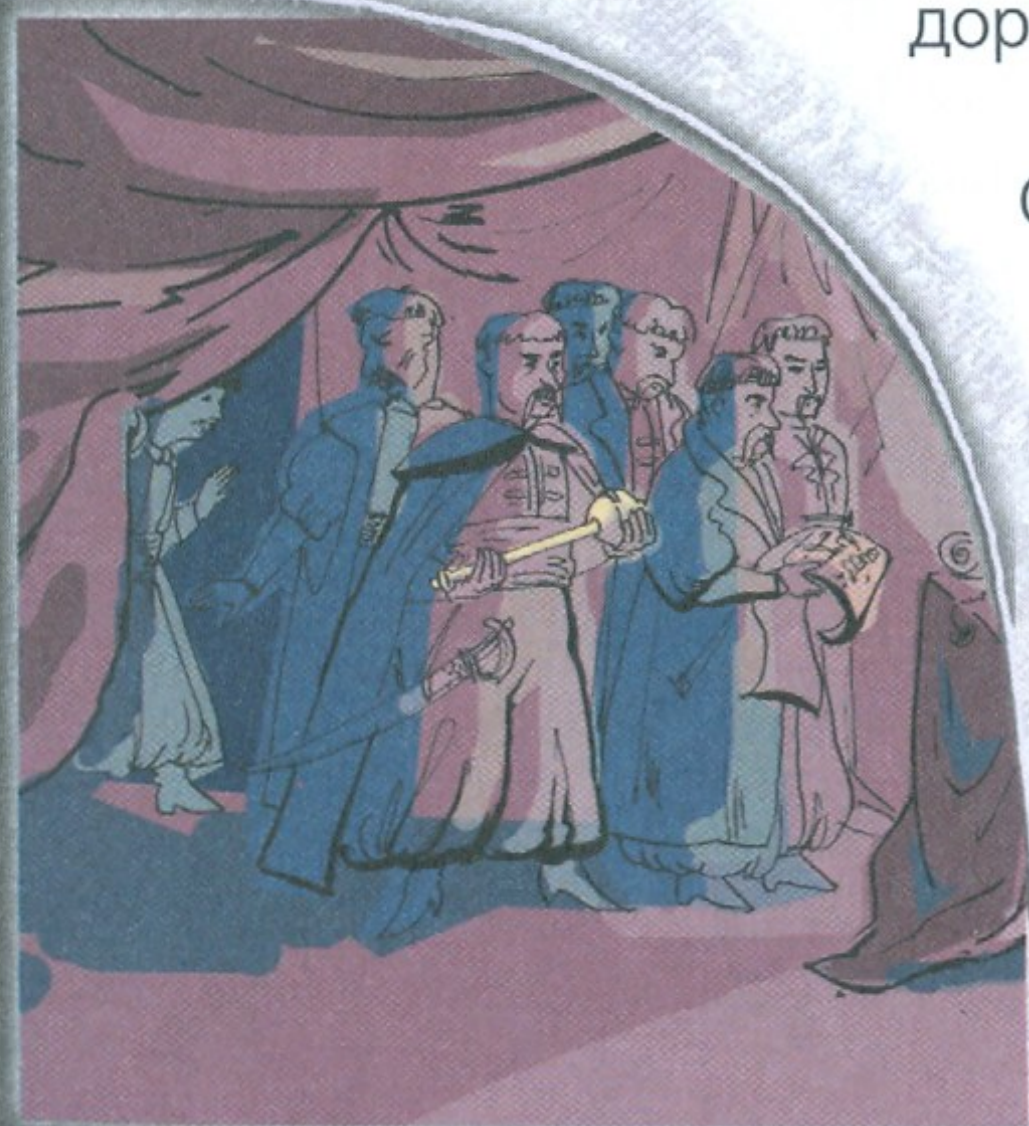
у себе дам, збирав старовинні фоліанти й витвори мистецтва давніх часів.

Він нібито насолоджувався життям – а насправді, мов невтомний павучок, снував невидимі тенета, котрі потяглися від Польщі до Запоріжжя й далі, в кримські степи, до татарських ханів, звідти – до Москви, а від Москви куди далі снуватимуться?

Не любили Івана Мазепи в Україні, хоч як щедро давав він на храми зі своїх статків, що зростали завдяки дарам від московських вельмож. Подейкували: непевний він, зрадливий, цей генеральний осавул, Дорошенка зрадив, до Самойловича перекинувся, тепер ось стелиться то під поляків, то під Москву, не знає, кому дорожче продатись...

– За що, матінко, за що?! Один Бог святий відає та ще ти, безгрішна, як я прагну української волі... Хіба ж московські вояки менше Україну калічать, ніж поляки? А я їм у цьому помагати мушу?!

– Терпи, Іване, сину мій, – матінка клала сухеньку руку на схилену

голову, вже посріблену сивиною. – Не за себе терпиш, за Україну нашу, розтерзану двома царствами, двома звірами ненаситними, Польщею і Московщиною. Хто її захистить, якщо не ти? Коли вона стане вільною, і про тебе добре слово скажуть, а не скажуть – значить, так тобі Богом призначено: нести покуту за українську долю. Не вір людському судові...

Легко тобі, матінко, промовляти ці слова у своїй тихій келії, зачиненій від крику людського й крові. А ось нині синові твоєму на суд іти, гетьмана Самойловича, синів якого грамоти вчив, судити разом зі старшиною!

Що тепер порадила б ти мені?!

Хилитнулося запинало намету, здригнувся джура, що вже був і задрімав:

– Пане, до вас...

Відсовуючи наляканого хлопчину рукою, ввійшли до намету генерального осавула похмурі полковники, вишикувалися півколом перед завмерлим Мазепою.

– Підпиши, пане осавуле, прошеніє наше

до царівни, аби відібрати булаву в Самойловича... Знаємо, тяжко тобі буде, бо ти в його домі стільки літ мов рідний жив, з синів його гідних мужів виховав, порадником був йому... Тож тепер перший мушиш визнати: не гідний Самойлович більше бути гетьманом нашим! Завів військо в пастку татарську, добірні козацькі полки безславно поклав у цьому мертвому степу! Сам знаєш: мріє Самойлович гетьманство в спадок своїм синам передавати, прадавні козацькі закони вільного обрання порушуючи... Як зберуться бояри на раду, будемо тебе на гетьмана кликати. Василь Голіцин тебе вельми любить за твої прихильні до нього розмови, він сам погодиться й боярську раду прихилить на твій бік. Підпиши...

Ось вона, кара Божа! Тепер трубитимуть скрізь – в Україні, в Польщі, в Москві: «Мазепа, вигодуваний Самойловичем, до якого від Дорошенка перекинувся, його ж і запродав московським боярам, аби самому гетьманство посісти!»

Терпи, Іване, терпи, ти не маєш права свої почуття виказувати! Бачить Бог, ти не хотів зла Самойловичу і синам його, яких любив, мов рідних. Ти приймаєш не гетьманство – ти з булавою береш до рук своїх надію на майбутню злуку України по обидва боки славного Дніпра, бо надивився, ой, надивився на розбрат дітей її... Ти приймаєш булаву, аби цей розбрат припинити... Ще не знаючи, що на ній кров

роду Самойловичів, який прокляне тебе на віки вічні. Така твоя доля – бути проклятим.

А Бог і нащадки розсудять.

*Літо Господнє 1708,
день 3 місяця жовтня*

Уже й не пам'ятає старий гетьман, звідколи завелася в нього така звичка: зачинятися у своїй світлиці від усіх, навіть від вірного Пилипа Орлика, брати кобзу до рук...

Люті воріженьки
Степами гуляли,
Вони чаєчку зігнали,
Чаєнят забрали...

Полк славного молодого ніжинського полковника Золотаренка майже весь поліг під Нарвою, здобуваючи для царя Петра шведську фортецю.

Ще кільканадцять найдобріших козацьких полків власними кістями загатили болота на будівництві диявольської Петрової столиці.

Чиїми руками прорубав ти вікно в Європу, Петре-реформаторе? Руками тих, кого неписьменні бояри твої зневажливо звать «хахлами», кого твої урядники колосками по губах січуть за «недоїмку» в провіанті, відірваному від дитячих ротів на прохарчування твого незчисленного війська в Україні?

А військо ж те... Мов чорним плугом проорало квітучі землі. Бояри ж тільки посміюються у відповідь на скарги козацьких полковників, яким страшно дивитись на розорення колись багатих сіл і містечок:

– А нужна же мне свайо войско ублажить-потешить после долга пахода? Сказано: русскому войску в українських землях вольно кармицца, паскольку ано послано на заштиту вашу, глуміє хакли...

Від кого ж той захист? І як не клясти змученим українцям свого гетьмана, котрий із царем Петром за одним столом бенкетує, якого той кровопивця «милиим другом» зве, а він мовчить.

Цар у гніві та в хмелю йому по щоці лясне! – а він терпить!

Терпить?! Ніхто не бачив, як стискав кулаки старий гетьман, як гнівом та шалом палали очі.

Не час ще для гніву.

Ні з ким не ділився він своєю гризотою, крім матінки, що в монастирі в Києві тихо згасла вже рік тому... Навіть самому собі не вірив гетьман Мазепа,

тому й не зберігав своїх записів, усе палив до останнього клаптя пергаменту. Ніхто не повинен знати його потаємних помислів до того часу... До того часу, коли Україна з'єднається по обидва боки Дніпра й стане вільною європейською державою. Це виправдає «лукавого» Мазепу. Єзуїти кажуть: мета виправдовує засоби. Що вже йому втрачати?

Старшина дивиться косо. Із поляками гетьман надто тісно знається, а своєї козацької старшини цурається. Ледь чим не догодиш свавільному козацтву – воно мерщій у крик: «Геть, геть! Зрада, зрада!»

Як легко вимовити це слово, як просто затаврувати людину зрадником... А хто кого в Україні зрадив? Хмель віддав її в руки московським царям, гадаючи, що придбав сильного союзника в боротьбі проти спільних ворогів. То й про нього кричати: «Зрадник»? А хто зрадив Хмеля? Ті, хто дозволив землі українські, ним у ворога кров'ю козацькою відвойовані, на клапті роздерти! А про них і не кричать, що зрадники! Старшина тридцять

літ тільки й знала, що за булаву між собою чубилася, горем народним владу собі купуючи, – то вони всі не зрадники?! Вся історія України – суцільна зрада. Брат на брата йшов... А за що? Правий берег проти лівого, з кожних трьох українців – двоє в гетьмани мітять... А чи на думці в тих горе-гетьманів українська воля? Та вони ж далі того не бачать, щоб тільки схопити булаву до рук! А що робити з нею – відають?

Мазепа – знає. Він не дарма її взяв і тримає міцно. Він своє зробить – уже зробив. Шість років тому, скориставшись повстанням Палія, Мазепа об'єднав Україну по обидва береги Дніпра. Україна матиме волю – довічну й незрушну, чистою кров'ю зароблену. А що по смерті скажуть про того, хто здобув цю волю – і якою ціною! – то вже не важить... Він – гетьман. Йому вирішувати.

Проте шість років – це так мало... І знову лихо. Ляхи скористалися війною Росії зі Швецією, аби напасти на українські землі. Гетьман звернувся до Петра I із проханням виділити військо або хоча б відпустити козацькі полки для захисту Правобережжя. І ось тепер вкотре перечитував відповідь царя, наче силкувався побачити інші слова, аніж «Я не можу дати навіть десяти чоловік; боронися, як знаєш». Боронися, як знаєш...

Від стукоту у двері здригнувся гетьман.

– Хто?!

– Пане гетьмане! Гонець при-
скавав!

– Від кого?!

– З кордону, з берестейських земель...
Карлове військо повернуло в Україну...

– Який же дідько того дурнуватою хлопчиська сюди несе?! – схопився гетьман за сиву голову.

От і вирішила доля все за Мазепу!

Залишається єдине: запевнити шведського короля у відданості, аби хоч його військо не нищило стражденну Україну, а там, дасть Бог, шведський король подарує цій землі волю, відірвавши її за час війни і від Москви, й від Польщі...

Чого не вдалося зробити дипломатичними хитрощами – військовою силою своєю зробить Карл Завойовник. Одним махом!

– Сідлайте коня! Скликайте старшину!

Пізнього вечора забрьоханий по пояс болотом старий гетьман, щойно відіславши улюбленцеві царя Петра, князеві Меншикову, листа, в якому скаржився на нестерпний головний біль і старечу подагру та нездатність устати з ліжка, аби супроводити його в поході проти шведів, відкинув запинало намету короля Карла на березі Десни.

– Прибув як союзник твій проти Москви, великий королю...

День сьогоднішній

– Годі, – директор підняв голову від паперів, і хлопці з несподіванки здригнулися. – Ви бодай одне зрозуміли – де народилися? У селі, в якому зростав і вчився любити свою землю славний гетьман України, чи не найтрагічніша постать її величної і тяжкої історії. А тепер ідіть і добряче подумайте про все прочитане... Розпитайте батьків і дідусів, у вчителів спитайтеся, що то були за часи, як тоді велося людям на нашій Україні та у цілому світі. А щоб краще думалося, ось...

Директор попорпався в шухляді, дістав аркуш, потім витягнув із шафи кілька книжок та простягнув колишнім ворогам.

– Ось вам література, а тут, – показав аркуш, – бачте, табличка, в ній вказані найважливіші події цієї славетної та важкої доби. Чекаю на вас тут усіх за тиждень. Влаштуємо дебати. Ось і з'ясуємо, хто кого й навіщо зрадив...

За тиждень

– Ну, вояки, заходьте, сідайте! Звітуйте, що за тиждень дізнались?

Цього разу «вояки» трималися значно впевненіше, ввійшли до кабінету твердішою ходою та без зітхань розмістилися, дотримуючись, щоправда, колишнього порядку: найближче до директорського столу місце залишили Віталікові. Він мить повагався, але таки сів і пильно глянув на директора, аж ніби з викликом: не боюся, мовляв, питайте!

Але спитав директор зовсім про інше:

– Ось ви живете в складний час розбудови української державності, у добу її становлення...

А в яку добу випало жити Іванові Мазепі, чиє ім'я носить ваше село?

Вадик Власенко аж підскочив і затрусив рукою, мов на уроці:

– Я, можна, я скажу?

Директор кивнув.

Вадик покvapливо заторохтів нещодавно вчитане по розумних книжках:

– Це кінець XVII – початок XVIII століття. Це був час революцій у Європі. Ані знать, ані народ не хотіли жити по старих законах, коли королем усе можна, а решті – нічого. Королі розкошували на податки, а країни не розвивалися. Тому спалахували повстання, війни. В результаті цих повстань деякі європейські монархи втратили не тільки корони, а й голови. Так сталося в Нідердандах, потім в Англії, там короля було страчено, встановлено новий парламентський устрій та прийнято «Білль про права». Це була фактично перша в Європі конституція. Керував цим повстанням великий воєначальник Олівер Кромвель...

Хлопців розібрав запал. Вадиків сусід, Сашко Носенко, аж підстрибував на місці, поки не дочекався паузи, щоб докинути своє:

– У Франції теж точилася боротьба проти короля Людовіка XIII та його першого міністра, кардинала Рішельє, яка отримала назву Фронди. Fronde – це в перекладі з французької «праща». Саме за допомогою цієї примітивної

зброї обурений простолюдин трошив вікна в палаці кардинала. На чолі французьких повстанців стояв принц Конде, герой Тридцятирічної війни. Але французька Фронда успіху не мала. Кардинал Рішельє не дарма був великим дипломатом, він зумів ствердити на престолі Людовіка XIV, прозваного пізніше Королем Сонцем...

Віталік показав Сашкові кулака на рівні свого коліна, щоб директор не бачив, той знітився, й ватажок дроздівців поважно й незворушно підсумував:

– Західну Європу у XVII столітті потрусило добряче. Та й наші сусіди, поляки, не залишилися осторонь. За допомогою шведського короля Карла XII, прозваного Завойовником, вони скинули із престолу короля Яна-Казимира та посадили

туди Станіслава Лещинського, який мав захищати інтереси шляхти.

Відтак Україна опинилася на перехресті всіх світових шляхів – як військових, так і торговельних. На неї зазіхали з півдня турки, із заходу поляки, зі сходу – Московське царство. Богдан Хмельницький, прозваний українським Кромвелем, здійснив свою революцію – вивірвав Україну з-під влади

Польщі. Але він знав, що поміж трьох запеклих ворогів українській свободі не встояти. Хмельницький вважав, що Москва найменш небезпечна, бо вона далеко і не стане втручатися в життя на Україні. До того ж, росіяни, як і українці, є православними, а отже, не стануть нав'язувати нам іншу релігію...

Тепер уже не витримав маленький чорнявий Павлусь із Дроздів, якого теж переповнювали нові знання:

– Але московський цар Олексій Михайлович, прозваний Тішайшим буцімто за лагідну вдачу, наслав до України своє військо і зажерливих воєвод, які взялися безкарно грабувати й творити безчинства. Сам же московський цар зрадив гетьмана й почав у нього за спиною домовлятися з польським королем, аби поділити українські землі між собою...

Тепер Віталік мусив повернути кулака в інший бік, однак із безневинним виглядом продовжив:

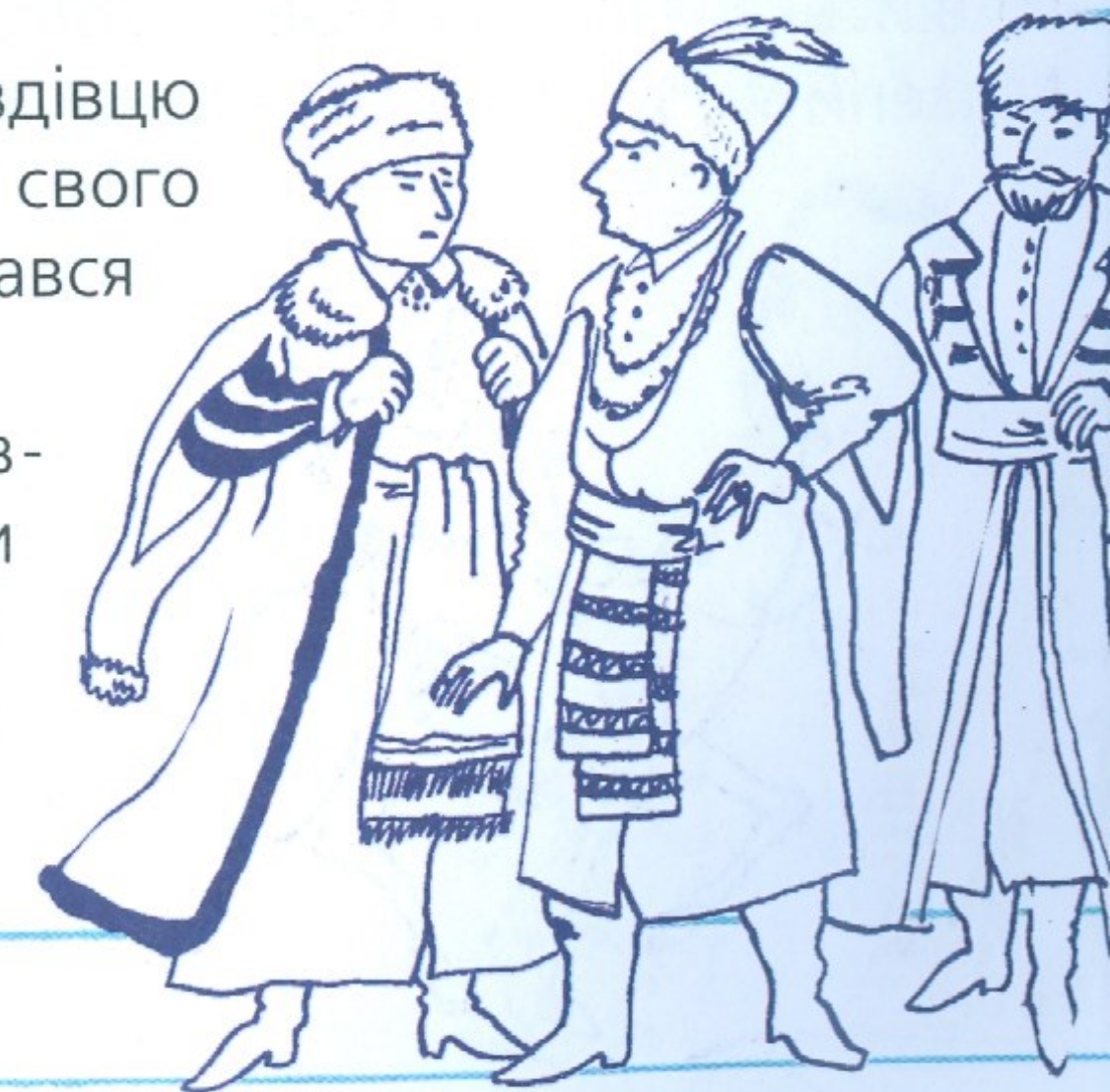
– По смерті Хмеля гетьмани змінювалися без кінця, старшина чубилася за булаву... Саме тоді й відбувся страшний для України поділ на дві частини – Лівобережну та Правобережну. І знову на лівий берег Дніпра зазіхала Польща, на правий – Москва. Серед старшини постійно точилися інтриги, кожна купка хотіла поставити при владі свого гетьмана й боролася за свої земельні та політичні інтереси. Про державу, про єдину незалежну Україну ніхто вже не думав...

А Україна втрапила в кабалу ще більшу, ніж за часів Речі Посполитої, і вже не було кому її боронити.

Почалася доба Руїни. Ось у якій країні довелося приймати владу Іванові Мазепі.

Чорнявому малому дроздівцю таки сподобалося дражнити свого ватажка. Він і далі напрошувався на неприємності:

– Іван Мазепа повернувся з Європи на Україну, коли вона була під Самойловичем і Дорошенком. Самойлович на лівому березі, Дорошен-

ко на правому, Самойлович обережний та поміркований, але тримався Москви, Дорошенко лицар, герой, про нього купу пісень складено... Він хотів відірвати Україну від Польщі, але покликав на допомогу татар. Тож народ і відвернувся від нього...

Віталік тільки глипнув на Павлуся, й чорнявий умовк на півслові. Ватажок дроздівців тяжко зітхнув і глянув на директора, ніби просячи допомоги. Однак той лише стримано посміхався. Віталік скопив око на невгамовних товаришів і обережно продовжив:

– Дорошенко загинув у засланні, Самойлович правив ще 15 років, аж поки його не звинуватили в невдачі спільного московсько-козацького кримського походу. Він теж помер у засланні. А старшина проголосувала за те, аби обрати гетьманом Івана Мазепу, генерального осавула козацького війська. Оскільки князь Голіцин був дуже прихильний до Мазепи як до людини освіченої та приязної в спілкуванні,

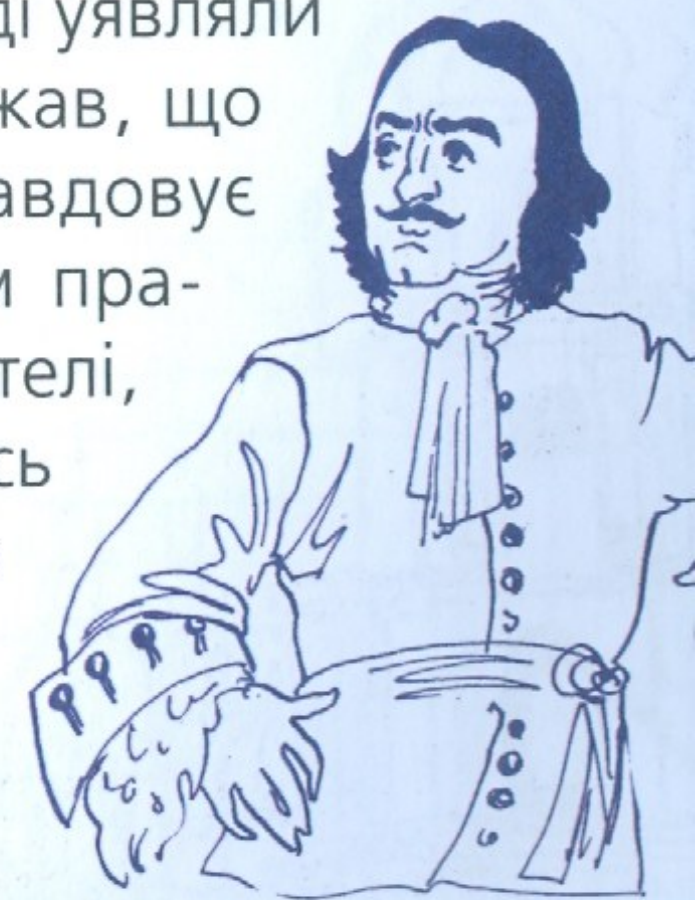

то людський поголос пізніше розносив, буцімто Мазепа підлабузнювався до московських бояр і всіляко задобрював їх, аби таким чином купити собі гетьманство.

Сашкові з Мазепинців теж набридло мовчати. Знання його так і розпирали, тому він рішуче втрутився:

– Мазепа правив в Україні 22 роки й увесь цей час переконував московського царя Петра I, що вірно йому служити. У народі про Мазепу казали «від Богдана до Івана не було гетьмана», тобто порівнювали його з Хмельницьким. А старшина гетьмана не любила, звинувачувала в потаємних угодах із польським королем і підлабузництві до московського царя. Мазепа ж нікому не розповідав про свої справжні наміри, бо нікому не вірив і дуже добре пам'ятав про долю своїх попередників-гетьманів. Він жив однією думкою – з'єднати обидва береги Дніпра під гетьманською булавою і зробити Україну вільною навіки.

Іще в Київській академії майбутній гетьман читав праці Ніколо Макіавеллі, видатного мислителя доби Відродження. Макіавеллі писав про те, яким мусить бути державний діяч: «не тільки левом, а й лисом». Такими тоді уявляли політику й дипломатію. Макіавеллі вважав, що висока мета зміцнення держави виправдовує будь-які кроки державного діяча. Цим правилом користувалися усі тодішні правителі, наприклад кардинал Рішельє... Керуючись міркуваннями Макіавеллі, Іван Мазепа діяв дуже обережно, нікого не втаємничуючи у свої плани...

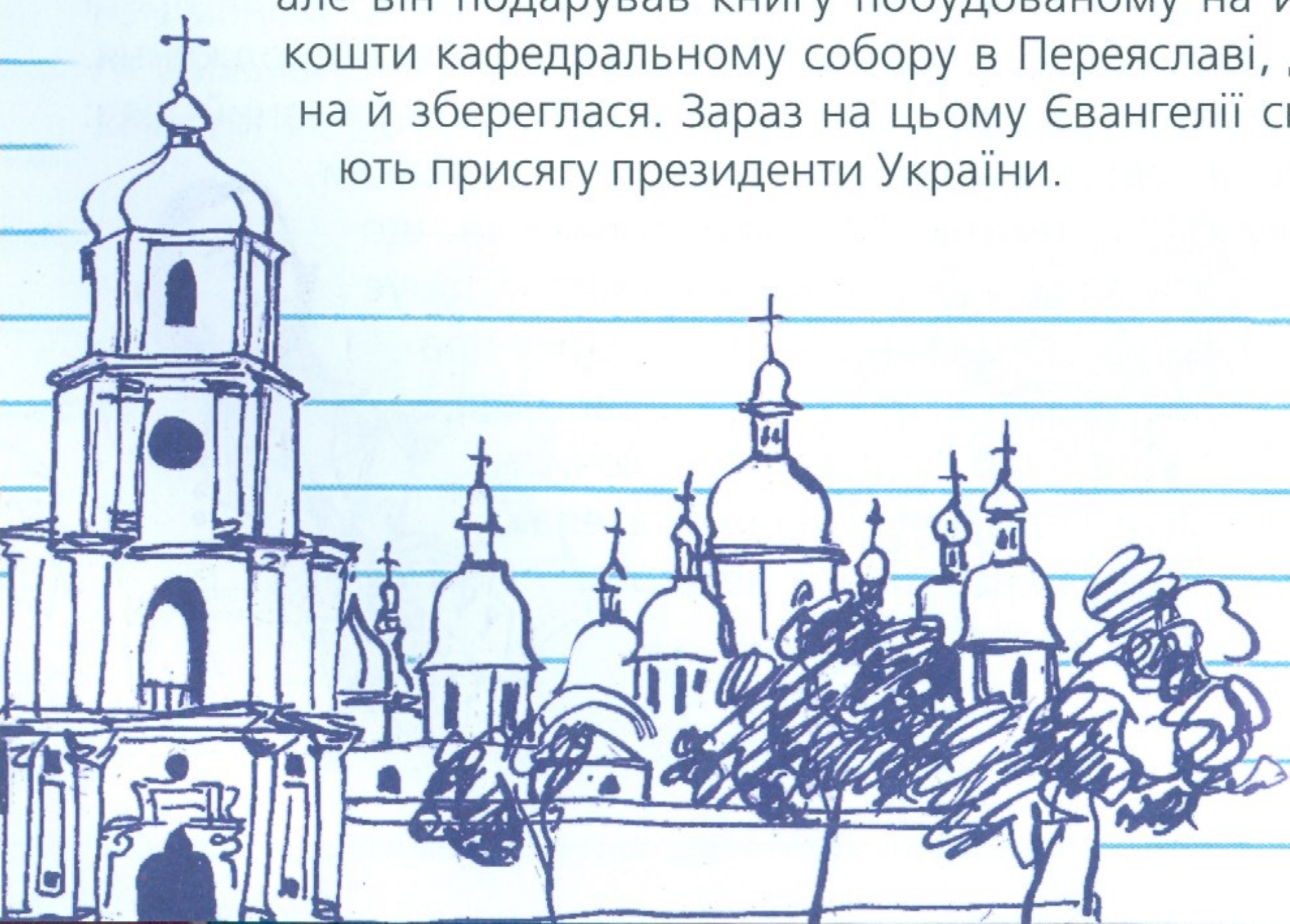
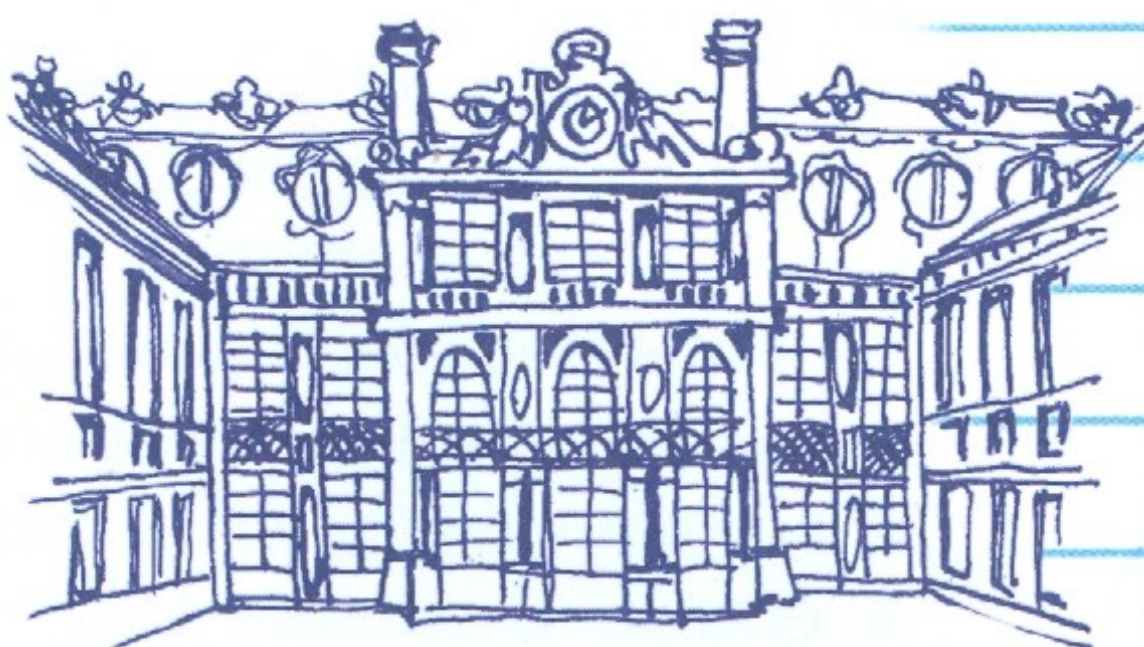
– Так-таки й нікого? – немовби наївно перепитав директор. – Хіба політичні інтриги – то єдине, що зробив Іван Мазепа за багато років гетьманування?

Віталік скочив на рівні, хлопці аж сахнулися.

– Я скажу! Гетьман Мазепа мав високу освіту, вчився у Могилянській академії в Києві, а ще в єзуїтів, вивчав військове мистецтво й архітектуру, володів усіма європейськими мовами.

Він дуже цінував книги, мав величезну бібліотеку, допомагав талановитим авторам. Лише в Чернігові за час його правління вийшло друком понад 50 книжок. Одного разу йому до рук потрапила надзвичайно старовинна книга – Пересопницьке Євангеліє.

Мазепа міг прикрасити ним свою колекцію, але він подарував книгу побудованому на його ж кошти кафедральному собору в Переяславі, де вона й збереглася. Зараз на цьому Євангелії складають присягу президенти України.

– А ще Мазепа складав пісні, – докинув Вадик Власенко, – в нього був торбан. Це інструмент, схожий на кобзу, тільки маленький. Він його брав, коли сам залишався, й сумно співав собі... Його пісню «Чайка» співають і досі.

– І я знаю, і я! – знову затрусив рукою дроздівський Павлусь. – Тоді в Україні був такий напрям у мистецтві, який назвали «бароко». Це коли багато пишних прикрас, різних декоративних деталей, яскраві кольори на картинах, книжкових мініатюрах та фресках...

На кошти Мазепа в Україні збудували багато церков, причому в особливому стилі, який потім назвали «мазепинським бароко». Церкви, які будувалися за правління Мазепа, – це легкі білі споруди з невеличкими банями витонченої форми й стриманим оздобленням. Саме такий храм збудовано Мазепою в Білій Церкві, я бачив, коли їздив із мамою... А в Києві це перебудований Мазепою Софійський собор, особливо його дзвіниця, і Лаврська церква, і Михайлівський...

Багато церков було й у Батурині, але після зради гетьмана Мазепа Петро I розлютився і наказав знищити козацьку столицю. Батурин дощенту спалили, всіх людей вирізали...

– А ось тут я прошу зробити паузу, – зупинив хлопців директор. – То ви вважаєте, Мазепа був лукавим і підступним зрадником?

Хлопці розгублено презирнулися.

– А що він міг зробити? – невпевнено пробурмотів Вадик Власенко. – Хіба в нього був вибір?

– Ну, скажімо, вибір між зрадою і честю, – суворо одказав директор. – Адже саме це звинувачення стало приводом для вашої бійки, чи не так? То чи не час розібратися, хто й кого зрадив?

Хлопці сиділи, похиливши голови. Чи ж легко вирішити суперечку, яку дорослі ведуть уже кілька століть?

Сашко обережно подав голос:

– Давайте я спробую... Ось дивіться: за часів гетьманування Мазепа точилася затяжна й виснажлива російсько-шведська війна. Петро I уже вважав Україну цілком своєю територією, розпоряджався в ній, як собі знав, і кидав у пекло війни найдобріші козацькі полки. А коли Україна потребувала допомоги проти поляків – відмовився надати її. Хоча насамперед мав захищати Україну, адже саме це було однією з умов Переяславської угоди, так? Україна приєдналася до Росії, аби мати захист від поляків. А вишло, що московський цар, по-перше, став розпоряджатися тут, наче у себе вдома, а по-друге, кинув Україну напризволяще, коли поляки напали на наші землі.

Я читав, у Мазепа була угода з Карлом XII: разом здолати Москву й зробити Україну незалежною державою

під протекторатом шведської корони... Коли Карл XII перейшов український кордон, Мазепа зі старшиною поїхав до нього й запропонував союз проти Москви.

Сашко вмовк.

– Але ж при цьому він відповідав на листи царського генерала, князя Меншикова, що тяжко хворий і не може йти йому на допомогу проти шведів... Отже, він брехав... – втрутився Віталік. І з сумнівом, невпевнено подивився на директора. – Це нечесно...

– А що, краще було б, аби він був чесний, святий та божий? – скочив Сашко. – Виконував би усе, що Петро I велить та московські бояри забажають? Так?! Гетьман він – чи попихач який? Він про Україну думати мусить, а не про честь власну!

У кабінеті запала тиша.

Директор, ледь посміхаючись, поглядав на мовчазних хлопців, але тим було не до директорових посмішок. Кожен враз наче подорослішав, наче прокинувся з якогось сну. Легко кидатися чужими словами, але які вчинки за тими словами стоять?

Що вони важать?

Що то є – честь і зрада.

Хлопці разом із директором вийшли на ганок.

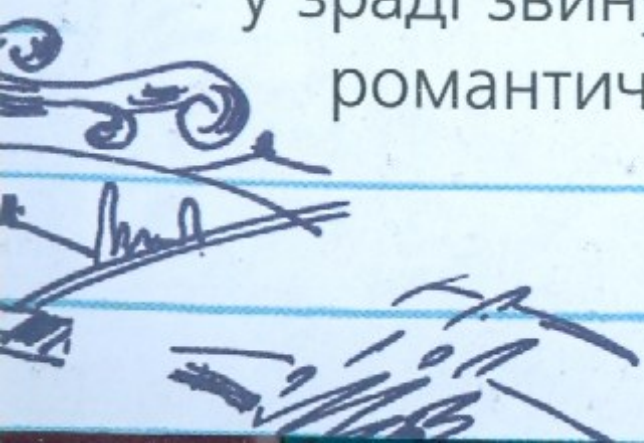
– А в нас, у Мазепинцях, – уже ні на кого не зважаючи, сказав Вадик Власенко, – де пагорбок, що на ньому кози пасуть... там був родовий маєток Мазеп, а його цар Петро наказав до каменя знести. І мені дід розказував, що давно ще старі люди говорили: під цією горою за гетьмана були підземні ходи, де рід Мазеп зберігав свої скарби. Ще й недавно старші хлопці там шукали...

– А в нашої тітки погріб завалився! – перебиваючи, викрикнув Сашко Носенко. – От висипала картоплю, а воно все разом із драбиною – шшу-ух! І нема. Яма бездонна! Точно, підземелля було колись!

Директор знову жестом зупинив галас, здійнятий хлопцями, що вже були заговорили всі разом.

– На жаль, багатющі мистецькі колекції, що зберігалися в цьому замку й у Батуринській резиденції гетьмана, розграбовані військами князя Меньшикова, який доценту зруйнував і спалив Мазепині замки. Лише час від часу то в одному, то в іншому музеї Європи, то в одній, то в іншій колекції десь у Франції чи Польщі з'являється вишукана річ, що належала якщо не самому гетьманові, то принаймні його часові – добі славетного українського бароко...

– А про те, що Мазепа був облудником та зводив чужих жінок – то вигадка, – раптом гаряче втрутився Сашко. – Мені сестра пояснювала, вона в університеті вчиться. То Пасек вигдав плітку, бо Мазепа його перед королем у зраді звинуватив, а потім інші поети підхопили, мовляв, романтична історія...

– До речі, – посміхнувся директор, – незважаючи на злослів'я Пасека, ніхто в Європі не сприймав Мазепу як зрадника, як ницу людину без честі й совісті. Навпаки, Байрон, Словацький, Рилєєв, Ліст звеличували Мазепу-героя, сильного духом. А історик Кіне навіть порівнював із ним нещасливу Францію, перед якою простягалось блискуче майбуття.

– А я ще знаю, що Іван Мазепа – поет, – озвався один із дроздівських забіяк. – Я читав... Він пісню склав, про чайку, ну, ту, що по радіо в передачі співали... А наша баба її теж співає...

Директор кивнув.

– Гетьман Мазепа був високо освічений, володів усіма європейськими мовами, грав на кількох інструментах. Він дуже цінував книги, мав величезну бібліотеку, допомагав талановитим авторам. А щодо пісні «Чайка»... За часів Мазепи всі знали, що то не чайку він змалював, а замучену різними завойовниками Україну.

Хлопці мовчали – та й що казати? Здавалося, десь тихо-тихо лунає сумна пісня старого гетьмана:

Ой горе тій чайці, чаєчці-небозі,
Що вивела чаєнята при битій дорозі...

– Що ж, вояки, – посміхнувся директор, – ви добряче попрацювали. Прийде час, коли ви з історії вивчатимете цю добу й дізнаєтеся більше про гетьмана Мазепу. Але головне, що ви – його нащадки, козацькі нащадки. Ви українці, як і він, і дай вам Боже так любити свою землю, як любив її Іван Мазепа.

Коли наступного дня Віталік Петренко запропонував зробити газету, присвячену гетьманові, ніхто вже не дивувався. Насамперед Віталік витягнув із щоденника табличку:

Життя та діяльність гетьмана Івана Мазепи

20 березня 1639 року	Народився в селі Мазепинцях неподалік Білої Церкви в сім'ї київського шляхтича Степана-Адама Мазепи-Колединського
1649-1655 роки	Навчався в Києво-Могилянській академії та в єзуїтській колегії у Варшаві
1656-1659 роки	Подорожував Німеччиною, Францією, Італією, Нідерландами, вивчав мови та артилерійську справу
1659 рік	Покойовий дворянин при дворі польського короля Яна-Казамира
1663 рік	По смерті батька повернувся на Україну, успадкувавши посаду чернігівського підчашого
1669 рік	На службі у гетьмана Дорошенка
1674 рік	Військовий осавул і довірена особа гетьмана Самойловича
1687 рік	Невдалий Кримський похід та обрання Мазепи гетьманом
1689 рік	Московський трон посів Петро I. Мазепа стає його радником
1700 рік	Початок Північної війни
1702 рік	Повстання Палія, вступ гетьманських військ на правобережну Україну, об'єднання України
1708 рік	Загроза поляків, відмова Петра I надати допомогу Україні. Угода Мазепи з Карлом XII. Полтавська битва
1709 рік	Еміграція, смерть гетьмана в Галаці (Румунія)

Коли в кінці чверті дали завдання написати твір на вільну тему, хлопці знали, кого обрати собі за приклад. Напиши і ти, вони залишили тобі сторінку.

Гетьман Іван Мазепа
Mbis

**Увага,
помічено помилку друку!**

Замість «Еміграція, смерть гетьмана в Галаці (Румунія)» читати «Еміграція, смерть. Поховання гетьмана в Галаці (Румунія)».

Як отримати 12 балів з історії? Де знайти додаткову інформацію про ту чи іншу історичну подію?

У цій книжці ти дізнаєшся про добу, коли жив гетьман Іван Мазепа, про його долю та про зраду, у якій його звинувачують недруги. Ти сам можеш вирішити, на чий бік стати у цій суперечці.

ISBN 978-966-1515-66-5

9 789661 515665 >